

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA – FRANKOV ANTIKOMUNISTIČKI SAVEZNIK 1936–1939.

APSTRAKT: Članak posmatra različite političke aktere i analizira odnos Kraljevine Jugoslavije prema građanskom ratu u Španiji (1936–1939). Jugoslovenska vlada je od početne neutralnosti, vođena strahom od revolucionarnih strujanja i antikomunističkim tendencijama, prešla na profrankističku i antirepublikansku poziciju. S druge strane, ilegalna Komunistička partija Jugoslavije je organizovala podršku republikancima, slanjem dobrovoljaca. Strogo kažnjavajući svaki vid antifašističke solidarnosti, jugoslovenska vlada je koristila priliku da se obračuna sa vodećim političkim protivnikom – komunistima. Suprotstavljene pozicije bile su reprezentativne za podelu jugoslovenskog društva tokom 30-ih godina 20. veka. Posmatrajući vladinu politiku prema Španskom građanskom ratu, rad pokazuje da je Kraljevina Jugoslavija bila Frankov antikomunistički saveznik.

KLJUČNE REČI: Kraljevina Jugoslavija, Španija, Španski građanski rat, Francisko Franko, antikomunizam, Komunistička partija Jugoslavije, antifašizam, nacionalizam, 1936–1939.

JUGOSLAVIJA I ŠPANIJA IZMEĐU DVE VREDNOSNE ORIJENTACIJE: PRETPOSTAVKE ZA UNUTRAŠNJI RAT

Sigurnosna arhitektura uspostavljena nakon Prvog svetskog rata, koja je počivala na tzv. versajskom poretku i vojnoj i diplomatskoj snazi Francuske, urušavala se tridesetih godina 20. veka. Snaženje Nemačke, dolazak nacista na vlast (1933), odlazak kralja Aleksandra Karađorđevića sa političke i životne scene (1934) i vladavina Milana Stojadinovića (1935–1939) doneli su značajne promene i u spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije. Već tokom poslednje godine vladavine kralja Aleksandra bilo je uočljivo gubljenje poverenja u bespogovorno savezništvo sa Francuskom i približavanje Nemačkoj, koja je bila u ekonomskoj i vojnoj ekspanziji. Mala antanta i Balkanski pakt, dva ugaona kamena versajskog poretka u regionu, gubila su na značaju u novim evropskim geopolitičkim okolnostima. Dok je sve snažnija Nemačka obećavala podršku Jugoslaviji na Balkanu i na Jadranu, Francuska je pokušavala da

pridobije Italiju na svoju stranu, očekujući od Beograda kooperativnost prema Musolinijevom režimu. Knez namesnik Pavle Karađorđević (1934–1941) i predsednik vlade Milan Stojadinović su išli u susret francuskim težnjama i 1937. Jugoslavija i Italija su potpisale Beogradski sporazum, koji je regulisao brojna sporna pitanja između dve zemlje. Sve otvoreniju okrenutost fašističkim silama, Stojadinović je krunisao 1938. posetom nemačkom vođi Adolfu Hitleru, kome je obećao da Jugoslavija nikada, ni pod kakvim okolnostima, neće ući u bilo koju koaliciju protiv nacističke Nemačke. Građanski rat u Španiji doneo je specifične i neočekivane izazove u krajnje osetljivom vremenu za jugoslovensku multinacionalnu monarhiju, zatekavši je u raskoraku delegitimisane diktature, nerešenog unutrašnjeg nacionalnog pitanja, tj. problema državnog uređenja, kao i sve otvorenijih socijalnih tenzija i u svojevrsnoj spoljnopoličkoj tranziciji, koja se ogledala u udaljavanju od oslabljene francuske saveznice i jačanju veza sa novim totalitarnim silama.¹

I dok je Jugoslavija odustajala od demokratskog kursa i okretala se autoritarnim i represivnim metodama političke integracije, na Pirinejskom poluostrvu su nastupala sasvim drugačija politička kretanja. Tridesetih godina 20. veka, nasuprot totalitarizujućim tendencijama u većini evropskih država, Španija je sa puno nade išla u suprotnom smeru. Drugu Špansku republiku, po nekim tumačenjima, donela je snaga intelektualne misli koja je stala uz republikansku koncepciju, vezivanu sa idejama sveopšteg napretka i liberalizacije društva. Ustav, koji je utemeljio Republiku, iz decembra 1931, dao je snažan podsticaj demokratizaciji zemlje, napuštanjem konzervativnog rojalističkog obrasca, državnog centralizma, karlističkog tradicionalizma i katoličkog klerikalizma. Otvoreni su procesi federalizacije zemlje, crkva je odvojena od države, a njena imanja nacionalizovana, žene su dobile pravo glasa, dok je agrarna reforma naznačila istinske intencije ka pravednijem društvu koje se izgrađivalo. Nasuprot snažnim levičarskim i demokratskim kapacitetima, kao prepreke ovim procesima stajale su desničarske, klerikalne i monarhističke stranke i pokreti. Ustav je samo ubrzao i bolje od bilo čega drugog manifestovao duboke podele u španskom društvu, na levicu i desnicu, koje vuku korene još od 19. veka. Ubrzani procesi demokratizacije i reformi, koje je podstakao Ustav iz 1931, bili su intenzivirani tesnom pobedom levičarskog i liberalnog Narodnog fronta nad konzervativno-nacionalističkim Nacional-

---

1 Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, (Zagreb: Školska knjiga, 1975); Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih. Politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, (Podgorica: CID, 2004); Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, (Rijeka: Otokar Keršovani, 1970); Jakob Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, (Rijeka: Otokar Keršovani, 1973); Živko Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937: od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*, (Beograd: Prosveta, 1968).

nim frontom, na opštim izborima 1936. godine.² Odsustvo elementarnog socijalnog konsenzusa u društvu, emanirano kroz sintagmu o *dve Španije*, dovelo je do porasta intersocijalnih i ideoloških kontradikcija, koje su eskalirale vojnom pobunom, nemoćnom da preuzme vlast u Republici i nedovoljno snažnom Republikom da slomi desničarske pobunjenike. Navedene okolnosti dovele su do krvavog građanskog rata u Španiji, koji je trajao od jula 1936. do aprila 1939. i koji je, snažnom i jasnom kristalizacijom ideoloških koncepcija svoga vremena, predstavljao paradigmu 20. veka.³ Posredno i neposredno uključivanje u Španski građanski rat fašističkih sila Italije i Nemačke, sa jedne, kao i komunističkog SSSR-a, sa druge strane, snažilo je ideološke pozicije učesnica u ratu, koji je u čitavom svetu poprimao razmere „epske borbe“ fašizma i antifašističke levice, predvođene komunistima.⁴ U vreme ekspanzije Hitlerovog i Musolinijevog agresivnog fašizma, Španija je bila, kako je napisao Erik Hobsbaum, jedino bojište gde je antifašizam, kroz odbranu prava na postojanje demokratskog, solidarnog i humanog društva, mogao da se iskaže.⁵

JUGOSLOVENSKA REZONANCA NA ŠPANSKI GRAĐANSKI RAT

U Kraljevini Jugoslaviji, koja je tek nešto više od godinu dana pre izbijanja rata uspostavila diplomatske odnose sa Španijom a u novembru 1935. ponovo otvorila ambasadu u Madridu, štampa je sa pažnjom pratila burne događaje na Pirinejskom poluostrvu. Interpretacije beogradske štampe su bile potpuno suprotstavljene, čime je reflektovana kako duboka podeljenost tako i silom gušena ideološka pluralnost u društvu. Dok su liberalno-centristički mediji (*Politika*, *Javnost*, *Pravda*) rezignirano i sa distancom pratili događaje u Španiji, ilegalna, levičarska štampa je vehementno i angažovano podr-

2 S. Hulia, H. L. G. Delgado, H. K. Himenes, H. P. Fusi, *Španija u XX veku*, (Beograd: Plato, 2004), 55–82, 380; Hugh Thomas, *Španjolski građanski rat*, 1, (Rijeka: Otokar Keršovani, 1980); Trivo Indić, *Savremena Španija*, (Beograd: Nolit, 1982); Pjer Brue, Emil Temim, *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936–1939*, (Beograd: Filip Višnjić, 2016).

3 Brue, Temim, *Revolucija i građanski rat u Španiji*; Hugh Thomas, *Španjolski građanski rat*, 1–2, (Rijeka: Otokar Keršovani, 1980); Erik Hobsbaum, *Doba ekstreme. Istorija kratkog 20. veka 1914–1991*, (Beograd: Dereta, 2004), 122–127; Hulia, Delgado, Himenes, Fusi, *Španija u XX veku*, 82–102; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936–1939“, *Španija 1936–1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*, knjiga 1, ur. Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 135–136; Olga Manojlović Pintar, „Španija kao paradigma antifašizma“, *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, ur. Milivoj Bešlin, Petar Atanacković, (Novi Sad: AKO, 2012), 23–30.

4 Vjeran Pavlaković, „Španjolski Siget: Simbolika Alcazara u hrvatskim novinama“, *Časopis za suvremenu povijest*, (Zagreb), Vol. 41, No. 3, 2009, 737.

5 U svojim memoarima, Hobsbaum je pisao: „Prvo, imali smo samo jedan skup neprijatelja – fašizam... Drugo, postojalo je jedno bojište – Španija...“ Erik Hobsbaum, *Interesantna vremena. Jedan život u XX veku*, (Podgorica: CID, 2005), 111.

žavala republikansku borbu. Španski građanski rat je generisao najviše ideoloških sukoba i rasprava u javnom diskursu Kraljevine Jugoslavije. Levica, u prvom redu KPJ, svu svoju aktivnost je usmeravala na pomoć Španskoj republici i optuživala fašizam, u svojim ilegalnim listovima, za izazivanje rata. Liberalna štampa je, iako svesna da je „reč o tragediji španskog naroda i odgovornosti fašizma za nju, i ova zbivanja pratila kao udaljeni događaj koji je se malo ticao. Konzervativci i desničari, naprotiv, nisu imali dilemu da su za događaje u Španiji odgovorni levičari i da oni predstavljaju samo uvod u komunističku *svetsku revoluciju*.“⁶ Tako je ilegalni, komunistički *Proleter* čitavu svoju aktivnost 1936. i 1937. posvetio događajima u Španiji, zaključujući da se u njoj vodi „bitka od čijeg će ishoda zavisiti sudbina slobode, mira i demokratije u čitavom svetu“.⁷ Za razliku od komunističkih listova, štampa liberalne orijentacije je događaje u Španiji pratila sa manje aktivističkim intencijama i nesumnjivo ambivalentnijim tonovima. *Srpski književni glasnik* je događaje u Španiji ocenjivao kao rat „u malome“ između dve grupe sila, jer „nesrećni Španci“, podeljeni u dva logora, ratuju „samo prividno“ među sobom; dok je beogradska *Pravda* u Španskom građanskom ratu videla borbu „dve ideje“, „dve mistike“ među kojima nema kompromisa, jer jedna drugu isključuju. Ali je osnovni utisak bio da se zbog ovog rata Evropa podelila u dva tabora: levičarski, koji pokazuje simpatije prema legalnoj vladi, i fašistički, „koji je još izdašniji prema pobunjenicima“. Povodom završetka građanskog rata i poraza republikanske Španije, *Napred* je anticipirao da će Francuska i Britanija brzo uspostaviti odnose sa Frankovom Španijom, a da će međunarodno priznanje njegove vlade biti poslednji čin „španske tragedije“. Pobedu frankističkih pobunjenika omogućile su kako totalitarne države „svojom efektivnom pomoći“ tako i demokratske države „svojom doktrinom nemešanja“.⁸

Nasuprot njima, desnica se u konzervativnim i provladinim medijima obračunavala sa „tajnom organizacijom međunarodnog terora“ kojom upravljaju boljševici, kako je na početku rata, 1936, pisala prestonička *Narodna odbrana*. Duboke društvene kontradikcije i idejne dispute u Španiji, režimski list je tumačio mešavinom „latinskih osobina“ i „mavarske krvi“. Ipak, u prvoj godini rata, prateći državnu politiku, *Narodna odbrana* je zastupala ideju o lokalizovanju građanskog rata u Španiji, hvaleći vladinu politiku neutralnosti, kao uslov čuvanja Evrope od „opšteg požara“. U isto vreme, u prvoj ratnoj godini, *Otađzbina* je izražavala bojazan da će, ukoliko ne pobedi fašizam, Španijom zavladatai komunisti. Beogradska *Kriminalna biblioteka*, neslužbe-

---

6 Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma. Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*, knjiga 1, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010), 422.

7 *Isto*, 424.

8 *Isto*, 425–426.

no glasilo Ministarstva unutrašnjih poslova, čije je delove uređivao načelnik MUP-a Dragoslav Lazić, pisala je o „krvavoj revoluciji“ u Španiji u kojoj komunisti „bez milosti masakriraju i pale čitav jedan narod“, a „ljudi i žene koji nisu komunisti, pa čak i njihova deca nemilostivno se streljaju, kolju, razapinjaju na krstove i spaljuju, crkve i njihova dobra uništavaju se i plene, najveće svetinje se izrugavaju, grobovi se skrnave“.⁹

Kada je reč o hrvatskoj štampi, desničarska je prednjačila u napisima o stvarnim ili izmišljenim nacionalističkim uspesima na frontu, u propagandne svrhe. Posebnu pažnju nacionalističke štampe u Zagrebu je privlačilo razbijanje opsade Alkazara od strane pobunjeničke, afričke (španske) vojske u jesen 1936. godine. Iako je ova pobjeda frankista imala znatno veći simbolički nego vojni značaj, ona je izazvala važan moralni podsticaj za nacionaliste i njihove pobornike u svetu. Hrvatska, dominantno desna, štampa objavljivala je mnogobrojne članke o herojima Alkazara, a izdavani su i pamfleti i knjige u kojima su oni upoređivani sa herojima iz hrvatske prošlosti. Pisanje o opsadi i padu Alkazara bilo je primer kako su španska zbivanja uticala i na Jugoslaviju, posebno se reflektujući na hrvatske prilike, kojima je navedeni događaj služio za nacionalističku homogenizaciju u cilju podrške frankistima u Španskom građanskom ratu.¹⁰

Zagrebački *Seljački dom*, glasilo blisko HSS-u, u centar pažnje je stavljao španskog seljaka, koji je, prema ovom listu, bio žrtva stranih uticaja, fašizma i komunizma. Uzroci rata u Španiji nisu pronalazeni u dubokim društvenim i ekonomskim problemima, već u „tuđim idejama“ i činjenici da su viši slojevi manipulirali španskim seljacima koji, za razliku od hrvatskih, poučavalo je glasilo HSS-a, nisu imali svoje autentične predstavnike. Zbog toga je „hrvatski seljački pokret“ bio domaći odgovor na razorne ideologije komunizma i fašizma. S druge strane, *Seljačka misao*, bliska komunistima, u svojim je pisanjima insistirala na unutrašnjim društvenim i ekonomskim uzrocima sukoba u Španiji, navodeći kao glavni razlog vojne pobune agrarnu reformu. Sva tri zagrebačka dnevna lista, *Hrvatski dnevnik*, *Obzor* i *Jutarnji list*, pisala su o ratu u Španiji kao komunističkoj revoluciji, što je bilo karakteristično za desni i nacionalistički diskurs, dok su im glavni izvori bili frankistički. Kako je rat odmicao, polarizacija je i u hrvatskoj javnosti postajala sve izraženija, a ključni mediji i političke strukture, predvođeni HSS-om, sve otvorenije su zauzimali antikomunistički i profrankistički stav.¹¹

9 *Isto*, 427–428.

10 Pavlaković, „Španjolski Siget“, 747.

11 Vjeran Pavlaković, „From Popular Front to Political Radicalization: The Croatian Press and the Spanish Civil War, 1936–1939“, *Slovo*, Vol. 21, No. 1 (Spring 2009), 38–41.

Snažnija ideološka artikulacija, uzrokovana španskim ratom, dovela je do otvorenih političkih podela i polarizacija i na Univerzitetu u Zagrebu. Slično beogradskom, i na zagrebačkom univerzitetu je građanski rat na Pirenejskom poluostrvu služio kao centralna kristalizaciona tačka oko koje su suprotstavljene orijentacije izražavale i branile svoja ideološka stajališta. S jedne strane, levičarski studenti su zastupali ideje: slobode, demokratije, internacionalizma i antifašizma, dok su desničarski studenti, pod uticajem antikomunističkih ideja, podržavali hrvatske radikalne nacionaliste i španske frankiste. Oštre studentske rasprave i snažan ideološki disput na Zagrebačkom univerzitetu doveli su i do fizičkog nasilja koje je kulminiralo ubistvom studenta Krste Ljubičića 1937. godine.¹²

U Beogradu je, tiražno i provladino *Vreme*, u vlasništvu premijerovog brata Dragomira Stojadinovića, u početku donosilo prorepublikanske tekstone Renea Valea, da bi ubrzo njihova zvezda iz Španije postao Miloš Crnjanski, koji je od aprila 1937. oduševljeno izveštavao iz štaba generala Franka. Poslat od uredništva najuticajnijeg režimskog lista, pisao je da će vođa vojne pobune uz pomoć fašističke falange napraviti novu generaciju koja će vratiti nekadašnju slavu Španije, da Franko vreme provodi na frontu ili u kancelariji, a u slobodnim trenucima se igra „sa svojom ćerčicom“, da je sve samo ne „tip salonskog i mondenog vojnika“, da nije „romantičar i lakomisleni fanatik“, nije ni diktator, demagog i govornik. „On je pre svega militarista u najboljem smislu te reči.“ Opisao ga je kao mirnog i strpljivog „odličnog“ vojnika, koji je poznao i seljačku Španiju i špansko građansko društvo. On je i vrlo dobar psiholog, ne voli prolivanje krvi, „ne strelja dovoljno“, jer mu je „miliji sistematski vojni rad“. Franko, piše Crnjanski u *Vremenu*, štiti svoje ljude i „nije čudo što ga oni obožavaju“, jer je predstavljao ne samo veći nego i „bolji deo Španije“. U korist Franka bili su „plodni krajevi, izobilje u ishrani, španjolski nacionalizam, totalitarna militarizacija, pomoć Katoličke crkve, oficirski kor, nadmoć totalna u vazduhu, bolja valuta“, ali i „njegova inteligencija, vanredna hladnoća kojom je rat započeo i kojom ga nastavlja“. Franko „nema potrebe za propagandom“, jer su levičari samo u Madridu ubili 60.000 ljudi, kako „ovde vele“, a to je značilo u glavnom štabu pobunjenika.¹³ Iako je u prvim izveštajima tvrdio da ga je Stojadinovićev list poslao u Španiju da „objektivno izveštava“, Crnjanski se u Frankovom štabu toliko identifikovao sa desničarskim pokretom da je u svojim izveštajima republikanske snage nazivao „neprija-

---

12 Vjeran Pavlaković, „Radicalization at the University of Zagreb during the Spanish Civil War“, *Historijski zbornik*, (Zagreb), Vol. 62, No. 2, 2009, 510.

13 Milosavljević, *Savremenici fašizma*, knj. 1, 430–432, 436.

teljima“.¹⁴ Fašističke trupe redovno je označavao onako kako su same sebe zvale – nacionalistima, a posebno je bio oduševljen himnama i pesmama falange. U izveštajima je negirao sve zločine frankista u osvojenim područjima, tvrdeći da ih svi dočekuju kao oslobodioce, a streljani su samo oni antifašisti koji su učinili „kakav dokazani zločin“. Negirao je i mučenja i ubistva zarobljenih republikanskih boraca za koje je tvrdio da se „mogu gledati samo sa grozom“.¹⁵ Prve kritičke tekstove o Franku Crnjanski je u *Vremenu* napisao kada je, unutar desničarskog pobunjeničkog pokreta, počeo obračun sa Hediljom i fašističkom falangom, koju on naziva „pravim nacionalistima“ koji su se prvi tukli s levičarima i pre početka rata. Oduševljeno je pisao o njihovim „tamnim uniformama“, patriotizmu i fanatizmu u borbi sa „nožem u ruci“, tvrdeći da su „najbolje što se na političkom polju događalo u Španiji, za poslednjih pet godina“, jer je njihov program značio stvaranje jake, autoritativne, ali i socijalne Španije.¹⁶ Navedeni desničarski i otvoreno frankistički diskurs je, sa radikalizacijom državne politike prema ratu u Španiji, potpuno prevladao u jugoslovenskim medijima, pa od početne pluralnosti u štampi nije ostalo gotovo ništa. Cenzura se po pitanju građanskog rata zaoštravala, mogla je da se čuje samo jedna strana – jugoslovenskog saveznika, generala Franka. Gušeći svaki pokušaj, makar i neutralnog pisanja o španskom ratu, vlast je novinare koji su se u građanskoj štampi isticali afirmativnim stavom o republikanskoj Španiji sprečavala da pišu davanjem otkaza.¹⁷

OD POČETNE NEUTRALNOSTI KA RADIKALNOM ANTIKOMUNIZMU

Za razliku od medija, zvanična politika je bila opreznija, prateći odluke velikih evropskih sila, ali i vlastite unutrašnje interese. Prvi zvaničan akt jugoslovenske vlade u vezi sa ratom u Španiji donet je već 23. avgusta 1936. godine. Predsednik vlade i šef diplomatije Milan Stojadinović je obavestio prethodnog dana francuskog ambasadora u Beogradu da je njegova vlada spremna da se pridruži francuskoj deklaraciji o neutralnosti i nemešanju u „unutrašnje stvari Španije“. Jedini uslov koji je Stojadinović izneo ticao se neophodnosti tretiranja španskog slučaja kao unikatnog, jer se „nije moglo dovoditi u pitanje priznato načelo da jedna zakonita vlada može na svoje traženje do-

14 Miloš Crnjanski u svojim sećanjima, kada govori o Španiji, ne pominje da je sve vreme boravka proveo u Frankovom štabu, o čemu svedoče tekstovi objavljeni u *Vremenu*. Videti: Miloš Crnjanski, *Embahade*, (Beograd: Službeni glasnik, 2009).

15 Milosavljević, *Savremenici fašizma*, 432–433.

16 *Isto*, 434–435.

17 Prema svedočenjima Vladimira Dedijera, iz beogradske *Politike* su 1. maja 1937. zbog navedenih optužbi izbačeni: Živojin Balugdžić, Oton Krstanović, Čedo Kruševac, Aleksa Markišić i sam Dedijer. Manojlović Pintar, „Španija kao paradigma antifašizma“, 27.

biti pomoć druge vlade u slučaju pobune“.¹⁸ Vladina odluka je u početku zaista značila neutralnu poziciju, a Kraljevina Jugoslavija je učestvovala i u radu međunarodnog Komiteta za nemešanje iz Londona.

Nakon ovog prvobitnog izjašnjenja, pola godine kasnije, jugoslovenska vlast se jasnije svrstala i radikalizovala pitanje odnosa prema tragičnim događajima u španskom ratu. Promena zvanične jugoslovenske politike u najvećoj meri je bila uslovljena unutrašnjopolitičkim motivima. Naime, pripadnici ilegalne KPJ, kako u zemlji još više u emigraciji, veoma su se angažovali na slanju dobrovoljaca i drugih vidova pomoći republikanskim snagama u Španiji. Strah jugoslovenskog režima od povratka boraca i njihov uticaj na moguća revolucionarna kretanja u zemlji, uslovlili su značajnu radikalizaciju odnosa prema Španskom građanskom ratu. Zbog toga je vlada Milana Stojadinovića 25. februara 1937. donela Odluku o zabrani sakupljanja i slanja dobrovoljaca u Španiju, koja je uključivala i zabranu prikupljanja novčanih i dobrovoljnih priloga, čime je kriminalizovana svaka pomoć legalnoj španskoj vladi, odnosno republikanskim snagama, ali i pronađen legislativni osnov za progon jugoslovenskih komunista, koji su prvenstveno (iako u tome nisu bili jedini) pomoć sakupljali i slali.¹⁹ Na temelju Deklaracije vlade od 23. avgusta 1936. o nemešanju u Španski građanski rat, Stojadinovićev kabinet je u Odluci naredio da se „u našoj Kraljevini zabrani vrbovanje i odlazak dobrovoljaca za Španiju,²⁰ s tim da će se prema našim državljanima koji bi se ogrešili o ovo naređenje, postupiti, prema okolnostima svakog pojedinog slučaja, u smislu člana 45 Zakona o ustrojstvu vojske i mornarice i člana 42 Zakona o državljanstvu, koji za nedozvoljeno stupanje u vojnu ili građansku službu strane države predviđa kaznu gubitka državljanstva.“²¹ Druga tačka vladine odluke odnosila se na zabranu prikupljanja novčanih priloga za sukobljene strane u Španiji, uključujući i humanitarnu pomoć. Odlukom je zabranjen i transport dobrovoljaca kroz Jugoslaviju, a one strane državljanke koji bi bili uhvaćeni, trebalo je hapsiti i stražarno deportovati iz zemlje.²²

Za izvršavanje ovih odredbi bilo je zaduženo Ministarstvo unutrašnjih poslova, koje je u tu svrhu 3. marta 1937. donelo Naredbu br. 3992, kojom se

---

18 *Politika*, 23. avgust 1936, 3.

19 Odluku je vlada Milana Stojadinovića donela u toku finalnih pregovora o postizanju političkog sporazuma sa Italijom. Sporazum između Galeaca Čana i Stojadinovića je potpisan u Beogradu 25. marta 1937.

20 U to vreme, prema podacima jugoslovenske tajne policije, u Španiji je bilo oko 350 boraca iz Kraljevine. Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/8.

21 *Politika*, 26. februar 1937, 3; AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/7.

22 AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/7.

preciziraju mere represije radi sprovođenja vladine odluke. Policijska naredba je bila objavljena kako bi se najširi slojevi stanovništva upoznali sa kaznama koje prete u slučaju pomoći španskim republikancima. Pored toga, MUP je izdao naloge svim banovinskim upravama da se „posebnim raspisom podružnim vlastima najstrože naredi, da obrate najveću pažnju na svaki pokušaj delanja, koje je zabranjeno pomenutom naredbom te u svakom slučaju sa svom strogosti i najenergičnije postupe“.²³ Posebna pažnja u naredbi MUP-a Kraljevine Jugoslavije svim banovinskim upravama i upravi grada Beograda skrenuta je na izdavanje pasoša. Naime, svaki pasoš koji se od toga dana bude izdao građaninu Kraljevine Jugoslavije moraće da ima obavezni i jasno istaknuti pečat sa natpisom: „Ne važi za Španiju“. Za sve one koji bi iskazali potrebu za putovanjem u Španiju, pasoš se mogao izdati samo uz posebnu dozvolu MUP-a i odobrenje banovinske uprave, sa svim podacima o osobi koja traži putnu ispravu.²⁴ Prikupljanje novčane pomoći, čak i u humanitarne svrhe, takođe je po ovoj naredbi bilo najstrože zabranjeno, a presretnuti novac bi bio oduziman i prebacivan na račune Ministarstva unutrašnjih poslova. Jugoslovenske građane koji su, uprkos svim navedenim restrikcijama, otišli u Španiju, banovinska uprava i policija su bile obavezne da uvedu u svoje kartoteke i vode detaljnu evidenciju o njima. Na kraju ovog obavezujućeg raspisa Odeljenja za državnu zaštitu kraljevskog ministarstva policije stajalo je, kao cilj čitave aktivnosti, „efikasno suzbijanje prikupljanja dobrovoljaca na našoj teritoriji“.²⁵

Nesumnjivo je ovakva politika jugoslovenskog režima bila motivisana antikomunizmom i strahom od vojne obuke i dodatne ideološke homogenizacije pripadnika ilegalne KPJ u Španiji. Pitanje jugoslovenskih dobrovoljaca, učesnika u ratu, javlja se u diplomatskoj prepisci madridske ambasade i Ministarstva spoljnih poslova Jugoslavije već u drugoj polovini 1936. godine. Kako je ambasada poslala premijeru i šefu diplomatije prve informacije, on je odgovorio naređenjem da se dostavljaju imena svih jugoslovenskih dobrovoljaca i upozorio da se mora posebno voditi računa o političkom opredeljenju tih građana, uz upozorenje da se komunistima ne sme ukazivati nikakva „blagonaklonost“.²⁶ Ako se ima u vidu znatna vojna i istorijski neuporediva simbolička uloga Internacionalnih brigada²⁷ u pomoći španskim republikanskim snagama, kao i činjenica da je dobrovoljaca na drugoj strani bilo znatno

23 AJ, f. MUP KJ, br. f. 14, Odeljenje za državnu zaštitu, broj fascikle 38, dok. 139-1018; AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/7.

24 Isto.

25 Isto.

26 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 4, dok. 936.

27 Luigi Longo, *Internacionalne brigade u Španjolskoj*, (Zagreb: Epoha, 1967).

manje, jasan je cilj navedenih represivnih mera – pomoć pobunjeničkim, nacionalističkim snagama u borbi protiv legalne španske vlade i antifašista koji su se u njeno ime borili. Ova odluka vlade, kao i naredba Ministarstva unutrašnjih poslova koja je operacionalizuje, bile su fundamentalni akti u borbi jugoslovenskog monarhističkog režima i Stojadinovićeve vlade protiv vodećeg unutrašnjeg neprijatelja – komunista.

Slično beogradskom režimu, postupala je i ključna opoziciona snaga – Hrvatska seljačka stranka. Prateći politiku Stojadinovićeve vlade o početnoj neutralnosti, HSS je pasivno tvrdila da ne podržava nijednu od dve sukobljene strane u Španiji. Međutim, kako je rat odmicao, jačali su i u ovoj stranici desni i prokatolički narativi, koji su u Frankovom uspehu videli „model za svoju vlastitu borbu protiv jugoslavenskog centralizma“. Nasuprot HSS-u, separatistički, desničarski i radikalno antikomunistički politički subjekti u Hrvatskoj, frankističku pobjedu iz 1939. iskoristili su za zagovaranje ideje da se hrvatska nezavisnost može postići uz podršku Hitlerove Nemačke ili Musolinijeve Italije, što se i realizovalo u proleće 1941. nakon agresije fašističkih sila na Jugoslaviju.²⁸

JUGOSLOVENSKI KOMUNISTI – KLJUČNI PROMOTERI ODBRANE REPUBLIKE

Komunistička partija Jugoslavije bila je ne samo vodeći nego i najbolje organizovani promoter republikanske Španije, kao i glavni organizator u pružanju sistematske pomoći republikanskim borcima u građanskom ratu. Odmah nakon izbijanja vojne pobune protiv demokratski izabrane vlade, KPJ je uputila proglas u kojem je pozivala demokratske i antifašistički orijentisane ljude u Jugoslaviji da pruže pomoć Španiji. Centralni komitet KPJ je već 31. jula 1936. u svom proglasu istakao da narodi Jugoslavije s „divljenjem prate junačku borbu španskog naroda protiv fašizma“, dok 8. avgusta 1936. KPJ formuliše stav da će rezultati antifašističke borbe u Španiji „imati veliki učinak i na borbu za slobodu u Jugoslaviji. I zato ne može biti mesta pasivnosti, ćutnji i neutralnosti“.²⁹ U ilegalnom *Proleteru* Tito je, u prvoj reakciji na vladinu odluku o jugoslovenskoj neutralnosti, pisao: „Ne neutralnost, nego najpuniju pomoć dužne su ukazati zakonitoj španjolskoj vladi sve države članice društva naroda. Ovdje se radi o namjeri fašista da raskomadaju narode.

---

28 Pavlaković, „Španjolski Siget“, 747.

29 Savo Pešić, „Komunistička partija Jugoslavije i španjolski građanski rat“, *Španjolska 1936–1939*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1988), 109–110.

Ovdje se radi o najstrašnijoj ratnoj opasnosti³⁰. Slično je mislio i lider Zemljoradničke levice Dragoljub Jovanović koji je početkom 1937. reagujući na spoljnu politiku vlade Milana Stojadinovića rekao: „Niko danas ne može biti neutralan. Evropa se podelila na dva fronta, države su se grupisale po svojim shvatanjima: na jednoj su strani demokratske, a na drugoj fašističke i reakcionarne. Ko kaže da nije ni levo ni desno, taj je desno. Ko se izjavljuje neutralnim u stvari je na strani fašizma koji je u stavu napadača.“³¹

Zbog svega navedenog jugoslovenski komunisti vrlo brzo kreću da organizuju zborove, politička okupljanja, predavanja i da formiraju komitee za pomoć narodima Španije. Kako je partija bila zabranjena, a njeno vođstvo i članstvo pod stalnim pritiskom policije, brojne aktivnosti u vezi sa španskim događajima vršene su preko najrazličitijih društvenih struktura i organizacija, od sindikalnih do studentskih, u kojima je prevladavala levičarska orijentacija. Od početka rata 1936. i tokom 1937. špansko pitanje je dominantno na sednicama najvišeg partijskog vođstva, a zauzimalo je i najviše prostora na stranicama centralnog glasila – ilegalnog *Proleter*. U Parizu je ubrzo nakon formiranja Međunarodnog komiteta za pomoć Španiji, konstituisan Jugoslovenski nacionalni komitet, koji je postao glavni centar i punkt za prihvatanje, organizovanje i upućivanje internacionalnih dobrovoljaca koji su ilegalno dolazili iz Jugoslavije i dijaspore. Sem Pariza, KPJ je načinila punktove za prikupljanje dobrovoljaca u svim delovima sveta gde je bila brojnija jugoslovenska emigracija: Austriji, Čehoslovačkoj, Nemačkoj, Belgiji, Kanadi itd.³² Čak je i prvi čovek jugoslovenskih komunista Josip Broz Tito u to vreme boravio u Parizu da bi pomagao organizovanje prihvata i prebacivanja dobrovoljaca u Španiju.³³

Prema proračunima i procenama istoričara, u Španiji je tokom rata u Internacionalnim brigadama bilo oko 1.850 boraca, najviše Hrvata, Slovenaca i Srba, u najvećem broju pripadnika radničke klase.³⁴ Polovina toga broja

30 Josip Broz Tito, „Protiv blokade Španije“, *Proleter*, br. 8, 1936; Zlatko Čepo, „Josip Broz Tito i rat u Španiji“, *Španjolska 1936–1939*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1988), 127–128.

31 AJ, fond Milana Stojadinovića, br. 37-22-156, Spoljna politika Stojadinovićeve vlade. Videti: Branko Petranović, „Zemljoradnička levica i Španski građanski rat“, *Istorijski glasnik*, br. 1-2/1987, 179–192.

32 Pešić, „Komunistička partija Jugoslavije i španjolski građanski rat“, 110–113.

33 Stefan Gužvica, „The Spanish Inquisition: Factional Struggles Among the Yugoslav Interbrigadistas“, *Istorija 20. veka*, god. 37, 1/2019, 53–74.

34 Statistika Vojvođana u Španskom građanskom ratu je izgledala nešto drugačije od jugoslovenskog proseka: muškarci 88, žena 4; Srba 48, Mađara 19, Nemaca 3, Hrvata 2, Jugoslovena 20; članova KPJ 42, primljeno u Španiji 11; poginuli u Španiji 19, poginuli u NOR-u 9, stradali u logorima 3, stradali u SSSR-u 3. Prema zanimanju: radnika 59, studenata 12, lekara 4, ostalih 17. Kasnije učesnika NOR-a 19, narodnih heroja 3, pokreta otpora

su bili članovi ilegalne KPJ, a tek jedna četvrtina je došla iz same Jugoslavije, dok su ostali u Španiju otišli iz trećih zemalja, gde su se našli kao ekonomski emigranti ili politički prognanici. Više od 850 interbrigadista je poginulo u Španiji u prvom organizovanom otporu fašizmu.³⁵ Državni organi Kraljevine Jugoslavije, budući da su se nalazili na suprotstavljenim ideološkim pozicijama, znali su za intenziviranu aktivnost komunista, podstaknutu ratom u Španiji. Prema policijskim dojavama, ali i priznanjima uhapšenih komunista, KPJ je od početka građanskog rata posebnu pažnju posvećivala „vrbovanju dobrovoljaca za Španiju. U ovom smeru stvoreni su u zemlji posebni odbori od kojih je jedan otkriven i u Beogradu.“ Prema procenama režima, svrha ove aktivnosti KPJ je bila, sem slanja dobrovoljaca „madridskoj vladi“, kako su legalnu špansku vlast nazivali u Beogradu, i „stvaranje revolucionarnih boraca, za provođenje buduće proleterske revolucije“.³⁶ Prema instrukcijama Kominterne, KPJ je trebalo da uputi u Španiju najmanje 3.000 dobrovoljaca iz Jugoslavije i emigracije. Zbog toga su iz izbeglištva u Jugoslaviju upućeni visoki partijski funkcioneri, među njima i Adolf Muk, koga je CK KPJ odredio da rukovodi akcijom otpremanja u Španiju do tada prikupljenih dobrovoljaca. U tu svrhu je iznajmljen francuski trgovački brod *La Corse*, koji je početkom 1937. krenuo iz marseljske luke za Jugoslaviju.³⁷ Međutim, na osnovu pomenute odluke vlade od februara 1937, ubrzo, 4. marta, policija i vojska su u jugoslovenskim teritorijalnim vodama, kod Zelenike u Boki Kotorskoj, prinudile brod na predaju i uhapsile glavne organizatore prikupljanja dobrovoljaca koji su se spremali da otputuju u Španiju kao pomoć vladinim, republikanskim snagama.³⁸ Uhapšeni su upućeni u zloglasni beogradski zatvor Glavnjaču.³⁹ Nakon

---

u Francuskoj 2, u Crvenoj armiji 2, u Oktobarskoj revoluciji 4. U Španiju su otišli: 1936. godine 36, 1937. – 38, 1938. – 9. Prema mestu odakle su došli: pristigli iz Jugoslavije 33, iz Francuske 24, iz SSSR-a 9, iz Čehoslovačke 5, Južne Amerike 5, Belgije 4, Kanade 4. Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, inv. br. 21624, Spiskovi sa biografskim podacima. Vojvodani dobrovoljci Španske republikanske armije 1936–1939.

35 Pešić, „Komunistička partija Jugoslavije i španjolski građanski rat“, 114; Vladan Vukliš, *Sjećanje na Španiju. Španski građanski rat u jugoslovenskoj historiografiji i memoaristici 1945–1991*, (Banja Luka: Arhiv RS, 2013), 20; Vladan Vukliš, „Emigranti slobode. Post Scriptum o jugoslovenskim dobrovoljcima u Španiji“, datum pristupa 31. 7. 2023, <https://preokret.info/index.php/2023/05/11/vladan-vuklis-emigranti-slobode-post-scriptum-o-jugoslovenskim-dobrovoljcima-u-spaniji/>

36 AJ, fond Organi Kraljevine Jugoslavije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (MUP KJ), dok. 27.

37 Tonči Šitin, „Organizacija punkta za prihvatanje španjolskih dobrovoljaca i problemi njihova odlaska iz Dalmacije 1937. godine“, *Španjolska 1936–1939*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1988), 326.

38 AJ, f. Organi Kraljevine Jugoslavije, MUP KJ, dok. 27.

39 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 8, dok. 8–1224; AJ, f. DSZD, 23/1937; Pešić, „Komunistička partija Jugoslavije i španjolski građanski rat“, 114; Brajna Rudi Fos,

hapšenja, oni su u zatočeništvu bili izloženi svakodnevnim intenzivnim torturama, usled kojih su Muk i Franović priznali svoj ilegalni rad, zbog čega su bili osuđeni presudom Državnog suda za zaštitu države na desetogodišnju, odnosno petogodišnju zatvorsku kaznu i doživotni gubitak građanskih prava.⁴⁰ Rukovodstvo KPJ, nakon neuspeha akcije sa brodom *La Corse*, nije preduzimalo veće akcije slanja dobrovoljaca u Španiju.

GLAVNJAČA KAO SISTEM: DRŽAVNA REPRESIJA PREMA ANTIFAŠISTIMA I KOMUNISTIMA⁴¹

Ministarstvo unutrašnjih poslova se sa posebnom posvećenošću bavilo sprečavanjem svake pomoći španskim republikancima i progonom onih koji su pokazivali takve namere. Nadležni ministar Anton Korošec, ubrzo po završetku rata, izjavio je, svodeći stvari na suštinu: „Za vreme španskog građanskog rata naše simpatije su bile na strani Italije i Nemačke.“⁴² Većina represivnog aparata, pod njegovom kontrolom, bila je usmerena na progon komunista i antifašista i tako formatirana da se nakon okupacije Jugoslavije 1941. u potpunosti stavila u funkciju novog režima i nastavila da radi isti posao. Već krajem 1936. kraljevske banske uprave su u svojim raspisima, koje su dobile od Ministarstva unutrašnjih poslova, distribuirale naredbu u kojoj se o legalnoj španskoj vladi govorilo kao o „madridskoj vladi“ za koju jugoslovenski „komunistički agitatori“ vrbuju dobrovoljce. Naredba je bila: sprečiti svaku takvu aktivnost i izvestiti o tome.⁴³

Zloglasno specijalno odeljenje policije Uprave grada Beograda posebno se bavilo progonom komunista, koristeći vrbovanje dobrovoljaca za rat u Španiji kao manifestacionu osnovu za obračun sa vodećim političkim protivnikom u zemlji. U januaru 1938. šef beogradske tajne policije Svetozar Vujković je dobio obaveštenje iz Praga da se na tajnim punktovima u Zagrebu, Osijeku, Beogradu i Ljubljani vrbuju dobrovoljci za Internacionalne brigade u republikanskoj Španiji. Prema ovim saznanjima, iz Jugoslavije je u Prag, gde je bila smeštena centrala čitave akcije, bilo upućeno više od 2.000 dobrovoljaca, što je nesumnjivo bila netačna informacija, koja je znatno preuveličavala realno stanje. U Pragu bi, nakon dvonedeljnog odmora, bili snabdeveni i posla-

---

„Pripreme za odlazak broda *La Corse*“, *Španija 1936–1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*, tom 1, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 436–448.

40 AJ, fond DSZD, 23/1937; AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 8, dok. 8–1224; Šitin, „Organizacija punkta za prihvatanje španjolskih dobrovoljaca“, 331–332.

41 Rajko Jovanović, *Glavnjača kao sistem*, predgovor Miroslav Krleža, (Zagreb: Zaštita čovjeka, 1928).

42 *Jutro*, (Ljubljana), 10. jul 1940, 2.

43 Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, inv. br. 20132.

ti tajnim kanalima preko Austrije, Švajcarske i Francuske u Španiju. Tamo bi bili raspoređivani u Međunarodnu brigadu u puku „Georgi Dimitrov“. Najbolji iz toga puka odlazili bi u Madrid i Barselonu na vojne i političke kurseve, koje su držali sovjetski emisari za „boljševizaciju Evrope“, kako stoji u dojavi beogradske tajne policije.⁴⁴ Pravu nameru vlasti otkrivao je deo dokumenta koji je tvrdio da su se „međunarodni komunisti“ u tim kampovima uvežbavali i usavršavali ne samo za borbu protiv fašizma i Franka već i protiv „svojih vlada odnosno svoje države“.⁴⁵ U ovoj depeši je sadržan legislativni, ali i ideološki osnov za borbu jugoslovenskog režima protiv antifašističkih boraca Španije, percipiranih kao neprijatelji države i rušioci poretka. Empirijski obrazac te borbe, samoodređene kao neophodne u *zaštiti države*, svodio se na hapšenja, mučenja u zatvorima i druge vidove represije.

U političkim izjavama opozicionih predstavnika u Jugoslaviji naslućivala se i navodna konkretnija pomoć Frankovim pobunjenicima. Tako je februara 1938. u Parizu održana sednica Međunarodnog odbora za koordinaciju pomoći republikanskoj Španiji. Jugoslovenski delegat u toj instituciji je bio lider Zemljoradničke levice Dragoljub Jovanović. Govoreći o odnosu jugoslovenskih vlasti prema događajima u Španiji, on je rekao: „Naša vlada je poslala generalu Franku delegata i jedan snop starih austriskih pušaka... G. dr. Stojadinović je išao u posete u Rim i Berlin, a mi predstavnici jugoslovenskog naroda, išli smo u Barcelonu da izrazimo svoje simpatije španskom narodu, koji se bori za slobodu i demokratiju i da iskoristimo tu priliku da vidimo naše Jugoslovene“.⁴⁶ Kako iz Jovanovićevih reči, tako se i iz proglasa, koji su potpisale ideološki vrlo raznorodne i brojne opozicione grupacije studenata Beogradskog univerziteta, može posredno saznati da jugoslovenska kraljevska vlada „šalje pomoć u novcu generalu Franku“, pomažući time snage međunarodnog fašizma, dok su opoziciono i levičarski nastrojani studenti podsećali da oni podržavaju vladu demokratske Španije.⁴⁷ Za tvrdnje o finansijskoj i oružanoj pomoći premijera Stojadinovića Franku bilo je nemoguće naći dokumentarni osnov u sačuvanoj arhivskoj građi. Nesumnjivo je najveća pomoć jugoslovenskih vlasti frankističkim snagama bila propagandna aktivnost i progon domaćih levičara, antifašista i sprečavanje njihovog odlaska u Španiju.⁴⁸ Stotine jugoslovenskih građana je hapšeno, internirano, suđeno zbog inkriminacije pomoći španskoj republikanskoj vojsci. Desetine časopi-

---

44 AJ, fond MUP KJ, br. f. 14, br. fasc. 24, dok. 208, „Imena sa podacima o španskim borcima“.

45 Isto.

46 AJ, f. Milana Stojadinovića, fasc. 31, br. jed. opisa 37-31-225, Španija, str. 31-77.

47 AJ, f. MUP KJ, br. f. 14, br. fasc. 24, dok. 259, „Nedelja posvećena Španskoj Republici“.

48 O propagandi i medijskom sistemu videti: Bojan Simić, *Propaganda Milana Stojadinovića*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007).

sa, knjiga, brošura i letaka je zabranjeno, uz najstrože naređenje da se unište svi primerci i to oni u kojima se pozivalo na antifašističku borbu, među njima i *Španija u plamenu*, *Mučenička Španija*, *Madrid*, *Naši u Španiji* itd.⁴⁹ U novembru 1937. strogo je zabranjeno rasturanje čak i ilustrovane knjige *Madrid*, uvezene iz Francuske, jer je na koricama imala „avijonsku bombu sa znakom kukastog krsta i sliku koja prikazuje majku okruženu decom, sa očima uprtim u nebo“.⁵⁰

Jugoslovenski režim je posebnu strogost iskazao plenidbom čak i poziva na pomoć ranjenima i invalidima u Španiji koji su se borili na strani Republike. Progonjene su i maltretirane porodice internacionalnih vojnika iz Jugoslavije, plenjena su i spaljivana pisma koja su dobrovoljci slali svojim najbližima, zabranjivano je slanje novčane pomoći porodicama španskih antifašističkih boraca, a u slučajevima kada bi novac stigao do članova porodice, oni bi bili izloženi policijskoj torturi i represiji. Tako je Ministarstvo pošta, telegrafa i telefona, u februaru 1938, izdalo naređenje svim poštama u Jugoslaviji da novac koji stiže „na naslove familija španskih dobrovoljaca nema se predati strankama već vratiti pošiljaocu sa napomenom *nedopušteno* ili *nepoznat*“.⁵¹ Prema policijskim naređenjima uhođeni su svi građani republikanske Španije koji bi doputovali u Jugoslaviju.⁵² Svim pripadnicima Internacionalnih brigada sa jugoslovenskim pasošem je zabranjen povratak u zemlju.⁵³ Uprkos krajnje nehumanim uslovima u francuskim logorima za bivše antifašističke borce iz Španije, na sve molbe njihovih porodica vladi da im dozvoli povratak u zemlju, jugoslovenske vlasti su ostajale istrajne u odbijanju.⁵⁴ Posebnu nehumanost su pokazale zabranom slanja hrane jugoslovenskim dobrovoljcima koji su umirali u logorima u Francuskoj.⁵⁵ Odgovor na molbe za

49 AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/16; X-1a/39; X-1a/29.

50 „Ceo sadržaj knjige ispunjen je slikama i tekstom, kojim se na tendenciozan način prikazuju pojedini momenti i scene iz Španskog građanskog rata.“ AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/16.

51 AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/27.

52 Isto, Šp. X-1a/35.

53 AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu.

54 AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. IX-1a/5; Šp. IX-b/8.

55 Jugosloveni koji su se borili u Španiji podelili su sudbinu interbrigadista iz drugih zemalja. U proglasu „Prijatelja španskih dobrovoljaca“ iz 1940. stoji da se 360 jugoslovenskih dobrovoljaca nalazi u francuskim logorima u krajnje nehumanim uslovima. Prema ovom izvoru, ranjene, invalide, bolesne ili iscrpljene antifašiste u Francuskoj su zatvarali u logore, gde su držani bez hrane, pod vedrim nebom, na zemlji. Francuska vlada ih je tretirala kao razbojнике. Nekoliko desetina Jugoslovena koji su ostali u Španiji bilo je izloženo Frankovim prekim sudovima. U takvim okolnostima jugoslovenske vlasti su svojim građanima zabranjivale povratak u zemlju. A bilo kakvu akciju koja je pozivala na njihov

pomoć, ako ga je i bilo, upućivao je na činjenicu da učesnici građanskog rata u Španiji nisu više jugoslovenski državljani, jer im je državljanstvo oduzeto u martu 1937. godine.⁵⁶

Jugoslovenske vlasti su od druge polovine 1938. posebno važnim smatrale pitanje dopuštanja povratka antifašističkih dobrovoljaca iz Španije u Jugoslaviju.⁵⁷ Zanimljivo je da je režim pravo na povratak ostavljao samovolji i arbitrarnoj odluci institucija i policije. Konfidentske dojave vlast je smatrala presudnim u određivanju „donošenja konačne odluke po pitanju prijema ili uskraćivanja dolaska u zemlju svojim državljanima - španskim dobrovoljcima“.⁵⁸ Represivni karakter režim je obrazlagao činjenicom da su svi dobrovoljci prekršioi jugoslovenskih zakona, ali je postojao i strah vlasti da su španski borci „zadojeni revolucionarnim i rušilačkim zanosom“. Zbog toga će navedena procena biti presudna u odluci da li je njihov povratak u Jugoslaviju „po javne interese nepoželjan“, a o javnim interesima se moralo voditi računa sa *posebnom strogošću*, kako stoji u naredbama banskih uprava. Ove procene bile su isključivo motivisane snažnim antikomunizmom predstavnika režima. Kod donošenja arbitrarnih odluka da li će građaninu Kraljevine biti dopušten povratak u zemlju ili ne, „mora da služi kao merilo i pravac rada osnovno pitanje, da li bi se za pojedinca moglo pretpostaviti da bi po dolasku u zemlju kao propagator komunizma i sa naročitim mandatom poslužio destruktivnoj komunističkoj propagandi i aktivnom radu na širenju komunističkih ideja“.⁵⁹ Očito je ideja jugoslovenskih vlasti bila da se bivšim španskim borcima spreči svaka pomoć u hrani i lekovima, da im se ne dozvoli povratak u zemlju i da se tako podstakne njihov biološki nestanak u krajnje nehumanim uslovima francuskih logora.

Svaki pomen Španije, koja je zbog bespoštedne borbe frankističke desnice i republikanskih snaga antifašizma izrasla u paradigmu, izazivao je u krugovima režima antagonizam, a u prilog tome govori i činjenica da se predstavnici jugoslovenskih vlasti nisu ustezali da prenose tekstove iz nemačke nacističke štampe u sam osvit Drugog svetskog rata. Suštinski, antirepublikanska propaganda u Jugoslaviji se nije puno razlikovala od one u Trećem rajhu.

---

povratak ili imala za cilj da se vlasti odobrovolje u tom smeru, režim je najstrože zabranjivao i sankcionisao, izlažući aktere državnoj represiji. Najstrože je bilo zabranjeno prikupljanje i slanje humanitarne pomoći izgladnelim interbrigadistima. AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. IX-a/4.

56 Pešić, „Komunistička partija Jugoslavije i španjolski građanski rat“, 117.

57 Ovo je pitanje postalo urgentno nakon odluke legalne španske vlade da pod nadzorom Društva naroda ukine sve internacionalne brigade. Oproštajna parada za ove inostrane dobrovoljce u Španiji bila je u Barseloni 15. novembra 1938.

58 AJ, f. 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu, sign. Šp. X-1a/42.

59 Isto.

O tome svedoči opsežna analiza koja je na ilustrativan način reprezentovala poziciju jugoslovenskih vlasti prema republikanskoj Španiji i uopšte događajima za vreme Španskog građanskog rata. Reč je o tekstu koji je bio objavljen u režimskom listu *Kriminalna biblioteka*, a Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine je članak umnožavalo i distribuiralo u okviru tzv. antimarksističke i antikomunističke propagandne aktivnosti. Španski građanski rat je posmatran kao „tipičan primer savremenog komunističkog rada“, čiji je fundamentalni cilj – konstituisanje komunističke Španije. Provladin list poentira da se „komuniziranje“ republikanske Španije vrši „pred očima čitavog sveta (...) na svim područjima javnog i društvenog života“.⁶⁰ Čitav period španske istorije od izborne pobede Narodnog fronta februara 1936. pa preko jedinstvenog republikanskog otpora vojnoj pobuni, analizira se kao perfidno delo u „rušilačkim planovima Kominterne“ radi stvaranja još jedne komunističke države u Evropi.⁶¹ Ovakva argumentacija jugoslovenskog režima nije se puno razlikovala od frankističke propagande u samoj Španiji. Tako je u jednom od tekstova istog izvora, takođe korišćenog u propagandne svrhe režima u borbi protiv komunizma, avgusta 1938. napisano i da je fašizam „zasnovan na respektovanju istorijskih tradicija, kulturnih tekovina i svih ostalih oznaka jedne određene nacije“, kao i da fašistička ideologija „pretstavlja neprijatelja i protivnika svim revolucionarnim pokušajima i namerama anarho-komunizma“.⁶²

Profrankistička politika jugoslovenskih vlasti naišla je na osude i napade iz republikanske Španije, čiji mediji su izveštavali o represivnim merama kojima su izloženi oni koji su pružali podršku snagama legalne republikanske vlade u Madridu. Tako je u januaru 1938. u republikanskom listu *La Vanguardia* objavljen članak „Stojadinović ili zao duh Beograda“, u kome se jugoslovenski premijer označava kao „predsednik-diktator“ koji otvoreno pokazuje „duhovne simpatije“ prema Hitleru i nemačkom Rajhu. Svojom politikom laskanja nemačkom fašizmu, Jugoslavija se pokazala i vrlo nezahvalnom, smatrao je list, jer svoju slobodu i ujedinjenje duguje pobedi demokratskih sila, kojima je okrenula leđa zbog politike Milana Stojadinovića. „Jugoslavija, koja se već sprijateljila sa fašističkom Italijom, ulazi sada u kolosek nacionalističke Nemačke (...) ničice padaju pred noge Hitleru – vlada, tj. dvor, vojna klika i političari, a s njima zajedno i veliki kapitalisti“, pisao je republikanskoj vladi blizak list. Slično je pisala i ostala prorepublikanska štampa u Španiji. U članku valensijanskog *Adelantea*, Stojadinović je nazvan „jugosloven-

60 AJ, f. MUP KJ, br. f. 14, br. fasc. 23, dok. 56, „Komunistička akcija u svetlu događaja savremene Španije“.

61 Isto.

62 AJ, f. MUP KJ, br. f. 14, br. fasc. 23, dok. 56, „Savremeni oblici komunističkog rada u svetu i kod nas“.

skim filofašistom“, koji unutar zemlje sprovodi „okrutne represalije koje se bez prestanka vrše“. ⁶³ Ovakvo pisanje štampe u republikanskoj Španiji radikalizovalo je stav jugoslovenskih vlasti prema građanskom ratu i intenziviralo podršku frankizmu.

MADRIDSKO POSLANSTVO KAO INSPIRATOR NEGATIVNOG ODNOSA PREMA REPUBLIKANSKOJ ŠPANIJU

U istoriografiji je ostalo pitanje u kojoj meri je politički stav jugoslovenskih vlasti prema Španskom građanskom ratu bio determinisan opsežnim i veoma dramatičnim depešama koje je Ministarstvo spoljnih poslova dobijalo iz centra događaja, od svoje ambasade u Madridu. Kvintesencija tih izveštaja može se svesti na bojazan da se pod kontrolom vladinih snaga u Španiji stvara prosovjetska i komunistička država, što nije moglo da ne izazove očekivanu reakciju konzervativnog rojalističkog režima u Jugoslaviji. Tako je MUP u novembru 1937. poslao cirkularnu informaciju banskim upravama da je Ministarstvo inostranih poslova obavješteno od ambasade u Madridu da jugoslovenski dobrovoljci u Španskoj republikanskoj vojsci „služe u komunističkim odredima“, a njih 15% u anarhističkim. Politički komesari rade na tome da se kod njih razvije komunistička i anarhistička ideologija i „podvlače potrebu socijalne revolucije u ostalim evropskim državama po španskom primeru“. Ambasada je pisala i da komunisti susednih država „vode sa svoje strane živu propagandu protiv intergriteta naše države“. ⁶⁴ U januaru 1938. izvešteno je iz madridske ambasade da se „bilans 1937. završio potpunom boljševizacijom *republikanske* Španije“; vladu su sačinjavali komunisti i socijalisti, ali su „komunisti oni koji vladaju, koji zapovedaju i koji imaju svu vlast u svojim rukama“. ⁶⁵ Vojska je, prema analizi poslanstva, bila stavljena u službu komunizma, pa se zbog toga najveća pažnja obraća na političke komesare. Sudstvo je ocenjeno kao „najverniji čuvar komunističkog uređenja države“, dok su crkva i sveštenstvo izloženi „najgorim progonima“. Prema pretpostavkama jugoslovenske ambasade, ubijeno je stotine sveštenih lica, a u čitavoj republikanskoj Španiji „nema ni jedne otvorene crkve i najstrože je zabranjeno

---

63 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 8, dok. 3-1229.

64 Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, inv. br. 20140.

65 Uprkos činjenici da je jugoslovenska vlada imala prevod dokumenta španske vlade o ratnim ciljevima, u kome se, između ostalog, kaže da je cilj republikanaca „apsolutna nezavisnost“ i potpuna sloboda od „svakog stranog uticaja“, oslobođenje španske teritorije od svih stranih vojnih trupa, garantovanje slobode veroispovesti i opšteg prava glasa, kao i pravo svojine, jugoslovenska vlada je pre bila sklona da poveruje u frankističku propagandu o republikancima. AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 9, dok. 6-1253.

vršenje svakog verskog obreda“.⁶⁶ Posebno je indikativna informacija u izveštaju da je samo u Madridu ubijeno 80.000 ljudi, a isto toliko i u Barseloni. Životima ljudi u republikanskoj Španiji raspolagala je „Čeka organizovana po sovjetskom uzoru“, a omladina se vaspitavala u „čisto komunističkom duhu“. Na kraju izveštaja se zaključuje da „sadašnja republikanska Španija predstavlja u svakom pogledu Sovjetsku Rusiju, a demokratizam i republikanizam su maske radi obmanjivanja inostranstva“.⁶⁷ Ova analiza, karakteristična za sve izveštaje jugoslovenske ambasade u Madridu, od ključnog je značaja za razumevanje odnosa jugoslovenskih vlasti prema fenomenu Španskog građanskog rata. Pobjeda republikanske Španije, dramatično je upozoravalo poslanstvo svoju vladu, „značila bi nesumnjivo legalizaciju komunizma i boljševizma na Pirinejskom poluostrvu, a time i stvaranje baze za njegovu dalju ekspanziju“, zbog čega je monarhistička Jugoslavija uništenje republikanskog antifašizma u Španiji trebalo da smatra svojom i evropskom prvorazrednom obavezom, koju je sprovodio general Franko i njegove trupe.⁶⁸

U izveštaju madridske ambasade, upućenom premijeru Stojadinoviću i naslovljenom „Ojačanje komunizma u republikanskoj Španiji“, iznet je stav da su komunisti koji uživaju podršku Sovjetskog Saveza „svemoćni“ na teritoriji pod kontrolom legalne španske vlade. Pod njihovom komandom su vojska, policija, državna uprava i sudstvo, zbog čega oni intenziviraju svoju „totalitarnu boljševičku akciju“, koja se ogledala u potpunom osporavanju privatne svojine, verskom progonu i gušenju svakog otpora.⁶⁹ Posebnu zabrinutost jugoslovensko poslanstvo je iskazivalo zbog „udvostručavanja“ obračuna sa desničarskim snagama, što je rezultiralo time da su španski republikanci „svakog dana punili groblja novim leševima, a tajne podrume novim žrtvama“. Za razliku od njih, frankisti i falangisti, koji se u izveštajima nazivaju nacionalistima, što je trebalo *a priori* da im prida pozitivna svojstva, navodno su se uzdržavali od prekomernih ubistava, a smrtne presude su izricali „samo u pogledu stvarnih zločinaca“.⁷⁰ U poverljivoj depeši jugoslovenskog poslanstva iz oktobra 1938. stoji da „republikanska Španija predstavlja poslednje, ali i najopasnije žarište svetskog požara i u sveopštem je interesu da se ono što pre ugasi“.⁷¹ Zbog toga su jugoslovenske diplomate u Madridu, ne jednom, upozoravale da „Evropa neće biti osigurana od boljševičko-anarhističke opasnosti, sve dotle dok se u Španiji opet ne uspostavi monarhija i

66 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 9, dok. 6-1253.

67 Isto.

68 Isto.

69 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 8, dok. 833.

70 Isto.

71 Isto, fasc. 8, dok. 940.

ne zavede režim jake ruke“, čime su se veoma jasno stavljale na stranu frankizma, koji je nudio vrednosti koje je za Španiju, ali i svoju zemlju, želeo jugoslovenski politički vrh.⁷²

Nakon pobede frankističkih snaga u Španskom građanskom ratu i posle jugoslovenskog zvaničnog priznanja Frankove diktature kao legalne vlade, otpravnik poslova ambasade u Madridu Božidar Mažuranić je uputio opsežnu analizu novoimenovanom šefu jugoslovenske diplomatije Aleksandru Cincar-Markoviću. Iako je nova vlada kneza Pavla, koju je predvodio Dragiša Cvetković, u izvesnim pitanjima jugoslovenske unutrašnje politike napravila diskontinuitet u odnosu na epohu Stojadinovića, kada su u pitanju događaji u Španiji nije bilo promene. Identične poruke je i jugoslovensko poslanstvo nastavilo da šalje novoj vladi i ministru. Tako u analizi pisanoj nakon povratka u Beograd, u julu 1939, Mažuranić opisuje svoj oproštaj sa Frankovim velikodostojnicima, ministrima i drugim saradnicima u Burgosu, sa kojima je „sarađivao“, kako kaže, tokom ratnih 1938. i 1939. godine. U pismu novom šefu jugoslovenske diplomatije, Mažuranić piše da je u frankističkom vrhu Španije naišao na „izvanredan prijateljski prijem i predusretljivost“. Za to vreme u Burgosu se održavala centralna skupština fašističke organizacije *Falanga*, gde su se „sakupile mnoge ličnosti s kojima sam za vreme moga boravka u Španiji prijateljski opštio“.⁷³ U analizi visoko rangiranog jugoslovenskog diplomate, tek završeni rat okarakterisan je kao herojska borba koalicije „patriotskih španskih stranaka“ koje je okupila „zajednička mržnja protiv razorne ideologije komunizma“. Vođa vojne pobune i novi španski lider uživao je, prema ovom izveštaju, veliki autoritet i „još uvek kod sviju osobitu i srdačnu popularnost“.⁷⁴ Radničke i seljačke mase, nakon pobede Frankovih snaga, počinju da se okreću desničarskim pobednicima koji su „bez sumnje puni patriotskih ideala“ o „totalitarnosti države, nacije i imperije“. Jugoslovenski otpravnik poslova, u pismu šefu diplomatije, kaže da se nada da će Franko, koji je „u svemu do sada pokazivao umerenost i hladni razbor“, uspeti da se izbori sa nasleđem „strahovitih zločina“ koje su počinili antifašistički republikanci.⁷⁵ Terminološki i semantički je indikativno da se vojna pobuna i u ovom izveštaju naziva „nacionalnim pokretom“, a frankističko zauzimanje republikanske Španije „oslobođenjem“.⁷⁶ Navodeći prioritete novouspostavljene španske vlasti, Mažuranić je napisao da će novi režim, iz političkih, ali

---

72 Isto, fasc. 9, dok. 30-1215.

73 Isto, fasc. 12, dok. 405-1333.

74 Isto.

75 Isto.

76 U telegramu vođe Trećeg rajha Adolfa Hitlera upućenom generalu Franku 31. marta 1940, povodom prve godišnjice završetka građanskog rata, takođe se koristi terminologija „oslobodilačka borba španskog naroda“. Jugoslovenska državna novinska agencija „Avala“

i sentimentalnih razloga, u zajednici sa nemačkim Rajhom i Musolinijevom Italijom stvoriti jedinstveni politički i ekonomski prostor, koji on naziva „autarhijskim“. Pri tome se „nova Španija“ nadala da će i „Jugoslavija i Mađarska da pristupe toj autarhiji, te time povećaju njen prostor i njene mogućnosti“, jer bi uz podršku ove dve zemlje takav „prostor i mogao da se nekako ostvari i održava“. Jedini problem koji je uočio bilo je to što Španija nije imala šta da izvozi u Kraljevinu, pa je sugerisao da se pozitivno odgovori na ideju frankističkog oficira Sebastijana Karpi Viljara koji je u ime Frankove vlade predložio da se Jugoslaviji ponudi prodaja svih tipova oružja, jer je španska vojna industrija u vreme građanskog rata doživela ekspanziju.⁷⁷

Nakon zvaničnog priznanja frankističke vlade kao „nove Španije“, juna 1939. u nepotpisanom izveštaju jugoslovenske ambasade, upućenom ministru Cincar-Markoviću, piše da je general Franko „nesumnjivi gospodar Španije“, „spasilac Španije od crvenog terora“ i čovek „ogromne moralne snage“.⁷⁸ O kompatibilnosti pogleda vlade i njene ambasade svedoči i činjenica da su sve ključne depeše jugoslovenskog poslanstva u Madridu ulazile u redovne mesečne izveštaje Ministarstva spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije. Tako se u januarском izveštaju za 1939. navodi podatak da je ukupan broj žrtava „crvenog terora“ u Španiji 600.000, među njima i 15.000 sveštenika i oko 3.000 srušenih crkava i manastira.⁷⁹ Indikativno je da je u ovim izveštajima, koji su odražavali politiku vlade Kraljevine, još pre zvanične pobede pobunjenika i završetka građanskog rata, Francisko Franko nazivan „šefom države“.⁸⁰ U izveštajima jugoslovenskog MSP-a piše i da „dok se crvena Španija bori za boljševizam i anarhiju i trguje sa integritetom i nezavisnošću Španije, dotle se nacionalistička Španija bori za jedinstvo države, za veru i civilizaciju, za oslobođenje Španije i Evrope od komunizma“.⁸¹

Dilema da li je ambasada kreirala i radikalizovala politiku vlade prema republikanskoj Španiji ili je samo reflektovala već usvojenu političku orijentaciju države, rešiva je u sintezi: diplomate koje je ideološki oblikovane u desničarskoj i antikomunističkoj orijentaciji vlada slala na službu, vraćale su

---

je vest naslovlava: „Hitlerov telegram generalu Franku o godišnjici oslobodilačkog rata“. AJ, f. 38, Predsedništvo Ministarskog saveta, Centralni presbiro, br. fasc. 1341, dok. 452.

77 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 12, dok. 405–1333.

78 Isto, fasc. 12, dok. 296.

79 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 13, „Izveštaj Ministarstva spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije za januar 1939“, str. 33. - Zanimljivo je uporediti ove podatke sa Pismom španskih biskupa, uticajnim frankističkim pamfletom katoličkog klera. *Zajedničko pismo Španjolskih biskupa biskupima cijeloga svijeta o ratu u Španjolskoj (1. srpnja 1937)*, (Sarajevo: Nova tiskara, 1937).

80 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 12, dok. 2–1339.

81 Isto.

joj u izveštajima stavove i poglede na građanski rat u Španiji koji su odražavali sveukupni vladajući ideološki diskurs monarhističke Jugoslavije.

JUGOSLOVENSKO PRIZNANJE „NOVE ŠPANIJE“

Strah od toga da Španija postaje komunistička i sovjetska i da će se revolucionarni plamen preneti i u druge delove Evrope, pojačan posebnom bojazni od povratka ideološki učvršćenih i vojno dobro obučениh jugoslovenskih komunista u zemlju, kao i sve lošiji odnos sa republikancima, uz ostrasćene i desničarski orijentisane izveštaje madridske ambasade – uticali su na to da se službena politika Kraljevine Jugoslavije potpuno identifikuje sa frankizmom i da republikanske snage antifašizma percipira kao svoje ideološke protivnike i političke neprijatelje. General Franko je postao jugoslovenski saveznik i, u skladu sa tim, postavljalo se pitanje priznanja nove, frankističke vlasti u Španiji. U tome su važnu ulogu igrale i evropske sile, posebno liberalne demokratije – Francuska i Velika Britanija. Nacistička Nemačka i fašistička Italija, kao ključna podrška Frankovoj vojnoj sili, priznale su njegovu vlast kao legitimnu još 1936. godine. Međutim, kako se situacija na frontu menjala, Britanija je počela da nagoveštava mogućnost priznavanja Frankove vlasti, što je *de facto* i učinila u novembru 1937. godine.⁸² Time je Pariz ostajao usamljen u odnosu prema ratu u Španiji, ali i mnogo važnije: nepovratno se rušio *versajski poredak* i sistem kolektivne bezbednosti u Evropi koji je Francuska aranžirala nakon Prvog svetskog rata. Kraljevina Jugoslavija je u oktobru 1937. uspostavila kanal komunikacije sa frankistima, kada su i počeli pregovori o diplomatskom priznanju, a u Beogradu izlazi prvi broj *Španskog informativnog biltena*, koji su pripremale pristalice generala Franka. Posle niza konsultacija, pre svega sa Britancima, Kraljevina je 27. novembra 1937. pobunjenicima poslala prvog nezvaničnog diplomatskog predstavnika, profrankističkog kapetana fregate Božidara Mažuranića, ali još uvek u svojstvu trgovačkog predstavnika.⁸³ Iako mimo volje Francuske, uz saglasnost Britanije i na radost Berlina i Rima, Jugoslavija je bila prva balkanska zemlja koja je nezvanično priznala frankističke pobunjenike kao novu vladu Španije. Formalno priznanje Frankove vlade ona nije donela samostalno, već u dogovoru sa saveznicama na sastanku zemalja Balkanskog pakta u Ankari u februaru 1938. godine. Ipak, do razmene diplomatskih predstavnika nije došlo, mada je frankistički vrh vršio pritisak da se odnosi više ne mogu prikrivati i da moraju po-

---

82 Rastko Lompar, Jasna Popović, „Politika Kraljevine Jugoslavije prema Španskom građanskom ratu 1936–1939. Između neutralnosti i antikomunizma“, *Srpska politička misao*, Vol. 63, br. 1/2019, 328–329.

83 *Isto*, 330.

stati zvanični. I pored toga što je od svih balkanskih zemalja Jugoslavija bila najviše naklonjena generalu Franku, ipak ovaj korak nije učinila.⁸⁴ Stojadinović je najavio zvanično priznanje i proterivanje republikanskih predstavnika onda kada pobunjenici budu zauzeli Barselonu ili Madrid.⁸⁵

U januaru 1939. frankističke snage su zauzele Barselonu. Iz jugoslovenske perspektive bilo jasno da će se građanski rat u Španiji završiti pobedom desničarskog pobunjeničkog pokreta. Time je ispunjen uslov za formalno priznanje Frankove vlasti kao legalne. Jugoslovenska vlada je, ne sačekavši zvanično okončanje sukoba, 27. februara 1939. *de iure* priznala frankističku vladu kao legalnu špansku vladu, nazivajući je u diplomatskim depešama „novom Španijom“ i premestivši svoje poslanstvo iz Madrida u privremenu fašističku prestonicu Burgos. Ubrzo nakon toga, Ministarstvo inostranih poslova je naredilo skidanje sa svih pasoša dotadašnje obavezne oznake „ne važi za Španiju“, čime je liberalizovan odlazak Jugoslovena u ovu zemlju.⁸⁶ U junu 1939, novoimenovani poslanik Kraljevine Jugoslavije u frankističkoj Španiji Aleksandar Avakumović je dobio akreditive novih vlasti, nakon prijema kod Frankovog vicepremijera i šefa diplomatije. Zgrada španske ambasade u Beogradu predata je u ruke frankista, čime je zvanična Jugoslavija prekinula sve odnose sa republikanskom Španijom i njenom vladom.

Pišući jugoslovenskom ministru spoljnih poslova Cincar-Markoviću, novi ambasador Avakumović je rekao da je kod novih vlasti dočekan „vrlo srdačno“, da se šef Frankove diplomatije „zahvalio na držanju jugoslovenske vlade za vreme građanskog rata“ i da se založio za bogatu saradnju između dve zemlje, kako bi se i na delu pokazale „simpatije nacionalističke Španije za naš Dvor, našu zemlju i njenu politiku“.⁸⁷

Ubrzo nakon pobeđe frankizma u Španiji, koju je Kraljevina Jugoslavija politički podržavala, počela je obimna trgovina oružjem između dve zemlje. Strogo poverljivu akciju kupovine oružja vodio je ministar spoljnih poslova Cincar-Marković. Sa španske strane pregovore je vodio Huan Marč, koji je finansijski pomagao Frankov rat i bio mu vrlo blizak nakon pobeđe. Sudeći prema poverljivoj korespondenciji između jugoslovenskog poslanstva u Madri-

84 Dragiša Cvetković, ministar socijalne politike i zdravlja u vladi Milana Stojadinovića (1935–1939) i predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije (1939–1941), napisao je u pismu Pavlu Karađorđeviću 1948, nakon posete Frankovoj Španiji, gde je planirao da se trajno nastani: „Primljen sam bio izvanredno, kao i prvi put, jer oni znaju da smo mi bili jedna od retkih zemalja, u ono vreme, koja je shvatila njihovu borbu protiv komunizma i dala im punu moralnu podršku.“ AJ, Zbirka kneza Pavla, rolna 1, snimak 465.

85 Lompar, Popović, „Politika Kraljevine Jugoslavije prema Španskom građanskom ratu“, 331–334.

86 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 11, dok. 366.

87 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 12, dok. 2–1339.

du i Beograda, Marč je bio i veoma naklonjen Kraljevini Jugoslaviji, kao i sam Franko koji je podržao prodaju oružja svojoj balkanskoj saveznicu. Dva uslova španske strane su bila da u zvaničnim ugovorima ne bude vladinih zvaničnika, jer se morao poštovati neutralni položaj „nove Španije“ i da Jugoslavija, da bi dobijala oružje iz Madrida, mora imati najbolje odnose sa Musolinijevim režimom u Italiji.⁸⁸ Oba uslova su za jugoslovensku stranu bila prihvatljiva.

Odnos jugoslovenskih vlasti prema Frankovom režimu u Španiji na dobar način je reprezentovao i izbor novog ambasadora u Madridu. Naime, 1940. vlada je za tu dužnost odredila pesnika i diplomatu Jovana Dučića. On je ambadorsku dužnost preuzeo 3. juna 1940. U Madridu je ostao do jula 1941, kada ga izbeglička jugoslovenska vlada povlači zbog činjenice da je Franko-va Španija, 26. juna, i zvanično priznala kvislinšku Nezavisnu Državu Hrvatsku.⁸⁹ Burna i dinamična istorija političkih odnosa Beograda i Madrida bila je okončana 4. februara 1942. kada je, uprkos tome što im je u prethodnim godinama Kraljevina Jugoslavija pružala snažnu podršku, Frankovo ministarstvo spoljnih poslova zahtevalo zatvaranje njenog poslanstva u Madridu i počasnih konzulata u Barseloni i Valensiji. U polarizovanoj konstelaciji Drugog svetskog rata, kada je Kraljevina Jugoslavija bila deo antifašističke koalicije, general Franko, koji je na vlast došao zahvaljujući svojim moćnim pokroviteljima u Berlinu i Rimu, napravio je očekivani izbor. Svoje izbore i političke odluke, kada je reč o odnosu prema Španskom građanskom ratu 1936–1939, monarhistička Jugoslavija nije preispitivala. Diskontinuitet, i prema ovom pitanju, napraviće socijalistička Jugoslavija, utemeljena na antifašističkom vrednosnom konsenzusu, u čijim temeljima je bio i narativ o antifašističkoj borbi na strani republikanske Španije.⁹⁰

ZAKLJUČAK

Španija i Jugoslavija, svaka na svoj način i sticajem različitih istorijskih okolnosti, bile su društva evropske periferije, lišena elementarnog socijalnog konsenzusa i oštro podeljena u ključu ideoloških polarizacija karakterističnih za tridesete godine 20. veka. Uz autoritarne tradicije, violentnu političku kulturu, naoružanu desnicu i revolucionarnu levicu – imale su brojne pretpostavke za unutrašnji rat. Španija ga je povelala pet godina pre Jugoslavije. Građanski rat, koji je 1936. počeo kao vojna pobuna desničarskih, fašizmu i tota-

---

88 AJ, f. 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu, fasc. 12.

89 AJ, f. 138, Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije, fasc. 4, dok. 24; Jovan Dučić, *Diplomatski spisi*, prir. Miladin Milošević, (Beograd: Prosveta, 1991), 21–24.

90 Vid. Olga Manojlović Pintar, *Poslednja bitka. Španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019).

litarnim državama sklonih oficira, ubrzo je daleko prerastao Španiju i postao globalna paradigma – finale pred totalni obračun sa fašizmom koji je sledio. Slično kao i u ostatku Evrope, borba republikanske Španije za opstanak, ne samo državni, već i kao pravo na pluralno, pravedno i demokratsko društvo, u monarhističkoj Jugoslaviji je suočila suprotstavljene ideološke orijentacije intenzivnije od bilo kog unutrašnjeg pitanja. Komunisti, sa jedne strane, kao najsnažnija i najorganizovanija podrška španskim republikancima i antifašistima, i predstavnici jugoslovenskih vlasti, jasno opredeljeni na strani frankizma, bili su samo reprezentanti dubokih podela i unutrašnjih kontradikcija u kojima je jugoslovensko društvo funkcionisalo tridesetih godina 20. veka. Opredeljenja i postupanja jugoslovenskih levičara i desničara tokom četiri godine borbe koje je republikanska Španija vodila za preživljavanje, bila su najbolja anticipacija predstojećeg rata protiv fašizma i u Jugoslaviji.

Iskustvo Španskog građanskog rata bilo je za Jugoslaviju, kao i za Evropu, dragoceno i poučno. Vojna struktura, organizacija, strategija i obuka koje su korišćene tokom borbi protiv frankističkih trupa u Španiji bile su veoma značajne za pobedu nad fašizmom koju je izvojevala Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije 1941–1945. godine. O značaju Španije za jugoslovenski NOB dovoljno govori i činjenica da su sva četvorica komandanata armija u novoformiranoj, pobedničkoj Jugoslovenskoj armiji 1945. bila nekadašnji borci u Internacionalnim brigadama (Peko Dapčević, Koča Popović, Kosta Nađ i Petar Drapšin). Španski rat je prvi i bez ikakve dileme pokazao da su komunisti vodeća i najbolje organizovana snaga otpora fašizmu u jugoslovenskom društvu tridesetih godina 20. veka, uprkos represiji, progonima, hapšenjima, torturama, zabranama i drugim metodama kojima su se režim diktature i njegov policijski aparat služili.

Kada je reč o odnosu vladajućih političkih struktura Kraljevine Jugoslavije prema pitanju građanskog rata u Španiji, izvan svake sumnje postoji dokumentarni osnov za tvrdnju da je monarhistička Jugoslavija bila Frankov antikomunistički saveznik. Nedvosmisleno odabravši stranu, prešavši put od prvobitnog nemešanja i neutralnosti do otvorenog i direktnog stavljanja na stranu desničarskih, pobunjeničkih snaga Franciska Franka, pre svega političkom i medijskom podrškom i sistematičnim progonom jugoslovenskih antifašista i levičara, pristalica i članova ilegalne KPJ. Šestojanuarski režim bez monarha, personifikovan u prvom čoveku vlade Milanu Stojadinoviću, povlačio je poteze prema Španiji sledeći i u tome svoje uticajne saveznike u Berlinu i Rimu, ali i stavove britanske diplomatije. Radikalni i beskompromisni anti-komunizam, strah od revolucionarnih ideja socijalne pravde i stvarne nacionalne ravnopravnosti u Jugoslaviji, odveli su predstavnike režima, po formi autoritarnog i represivnog, a po sadržini desničarskog i nacionalističkog, u

tabor evropskog fašizma. Tako je Jugoslavija postala prva balkanska država koja je neformalno priznala frankističke pobunjenike kao legalnu vladu Španije. Nakon odlaska vlade Milana Stojadinovića, novi šef diplomatije u kabinetu Dragiše Cvetkovića, Aleksandar Cincar-Marković je nastavio još energičnije da podržava frankističku Španiju, započevši opsežne pregovore o trgovini oružjem između dve zemlje. Frankistička vojna pobjeda u zvaničnoj korespondenciji jugoslovenske diplomatije nazivana je *oslobođenjem*, čime se i semantički i suštinski određivao odnos prema događajima na Pirinejskom poluostrvu, ali i prema temeljnim vrednosnim i ideološkim diskrepancama u Evropi u osvit Drugog svetskog rata. Pobjednička, frankistička Španija sa zahvalnošću je odgovorila ne samo izvozom oružja u Jugoslaviju već i ponudom za uključivanje Kraljevine u *veliki autarhijski prostor*, koji bi sem Frankove Španije činili i Hitlerov Treći rajh, Musolinijeva Italija i Hortijeva Mađarska. Politički kontekst u koji se Kraljevina Jugoslavija smestila, i koji nije bio samo manifestovan u odnosu prema Španskom građanskom ratu već i nizom unutrašnjih mera, kao i drugim spoljnopolitičkim potezima, biće napušten radikalnom promenom istorijskih okolnosti 1941. godine.

REZIME

Španski građanski rat (1936–1939) podelio je javno mnjenje širom Evrope, pa tako i u Kraljevini Jugoslaviji. Jugoslovenska vlada je od početne neutralnosti i nemešanja, vođena strahom od revolucionarnih strujanja i antikomunističkim tendencijama, prešla na otvoreno profrankističku i antirepublikansku poziciju. S druge strane, ilegalna Komunistička partija Jugoslavije je organizovala podršku Španskoj republikanskoj armiji, slanjem dobrovoljaca i humanitarne pomoći. Sankcionišući svaki pokušaj levičarske i antifašističke solidarnosti, kraljevska vlada u Jugoslaviji koristila je priliku da se obračuna sa vodećim političkim protivnikom, koji je doživljavao kao unutrašnji neprijatelj – komunistima. Ove suprotstavljene pozicije bile su reprezentativne za duboke podele unutar jugoslovenskog društva tokom 30-ih godina 20. veka. Na osnovu istraživanja, posmatrajući vladinu politiku prema Španskom građanskom ratu, rad pokazuje da je, uprkos kolebanjima oko formalnog priznanja „nove Španije“, Kraljevina Jugoslavija bila Frankov antikomunistički saveznik. Desničarska vojna pobjeda je u zvaničnoj jugoslovenskoj diplomatskoj prepisci pominjana kao oslobođenje, čime je suštinski determinisana ne samo pozicija u vezi sa dešavanjima u Španiji već i u pogledu fundamentalnih ideoloških disputa u Evropi u osvit Drugog svetskog rata.

SOURCES AND LITERATURE

- Arhiv Jugoslavije: Zbirka kneza Pavla; fond 724, Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu; fond 14, Organi Kraljevine Jugoslavije, MUP KJ, Odeljenje za državnu zaštitu; fond 384, Kraljevsko poslanstvo u Madridu; Državni sud za zaštitu države; fond Organi Kraljevine Jugoslavije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije; fond Milana Stojadinovića; fond 38, Predsedništvo Ministarskog saveta, Centralni presbiro; fond 138, Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije.
- Muzej Vojvodine. Zbirka dokumenata.

- Crnjanski, Miloš. *Embahade*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Dučić, Jovan. *Diplomatski spisi*, priredio Miladin Milošević. Beograd: Prosveta, 1991.
- Hobsbaum, Erik. *Interesantna vremena: jedan život u 20. veku*. Podgorica: CID, 2005.
- Jovanović, Rajko. *Glavnjača kao sistem*. Zagreb: Zaštita čovjeka, 1928.
- Nikolić, Radivoj. „Španski građanski rat 1936–1939“. *Španija 1936–1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*, knjiga 1, ur. Čedo Kapor, 35–136. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Rudin-Fos, Braina. „Pripreme za odlazak broda La Cors“. *Španija 1936–1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*, knjiga 1, ur. Čedo Kapor, 436–448. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Stojadinović, Milan. *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1970.
- *Zajedničko pismo španjolskih biskupa biskupima cijeloga svijeta o ratu u Španjolskoj (1. srpnja 1937)*. Sarajevo: Nova tiskara, 1937.

- Avramovski, Živko. *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937: od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*. Beograd: Prosveta, 1968.
- Brue, Pjer, Emil Temim. *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936–1939*. Beograd: Filip Višnjić, 2016.
- Čepo, Zlatko. „Josip Broz Tito i rat u Španiji“. *Španjolska 1936–1939*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1988.
- Gužvica, Stefan. „The Spanish Inquisition: Factional Struggles Among the Yugoslav Interbrigadistas“. *Istorija 20. veka*, god. 37, 1/2019, 53–74.
- Hobsbaum, Erik. *Doba ekstrema. Istorija kratkog 20. veka 1914–1991*. Beograd: Dereta, 2004.
- Hoptner, Jakob. *Jugoslavija u krizi 1934–1941*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1973.
- Hulia, S., H. L. G. Delgado, H. K. Himenes, H. P. Fusi, *Španija u 20. veku*. Beograd: Čigoja štampa, 2004.
- Indić, Trivo. *Savremena Španija*. Beograd: Nolit, 1982.
- Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

- Lompar, Rastko, Jasna Popović. „Politika Kraljevine Jugoslavije prema Španskom građanskom ratu 1936–1939. Između neutralnosti i antikomunizma“. *Srpska politička misao*, Vol. 63, br. 1/2019, 321–339.
- Longo, Luigi. *Internacionalne brigade u Španjolskoj*. Zagreb: Epoha, 1967.
- Manojlović Pintar, Olga. „Španija kao paradigma antifašizma“. *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, ur. M. Bešlin, P. Atanacković, 23–30. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija, 2011.
- Manojlović Pintar, Olga. *Poslednja bitka. Španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019.
- Milosavljević, Olivera. *Savremenici fašizma. Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*, knjiga 1. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010.
- Mitrović, Andrej. *Vreme netrpeljivih. Politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*. Podgorica: CID, 2004.
- Pavlaković, Vjeran. “From Popular Front to Political Radicalization: The Croatian Press and the Spanish Civil War, 1936–1939”. *Slovo*, Vol. 21, No. 1 (Spring 2009), 29–43.
- Pavlaković, Vjeran. „Španjolski Siget: Simbolika Alczara u hrvatskim novinama“. *Časopis za suvremenu povijest*, (Zagreb), Vol. 41, No. 3, 2009, 735–749.
- Pavlaković, Vjeran. “Radicalization at the University of Zagreb during the Spanish Civil War”. *Historijski zbornik*, (Zagreb), Vol. 62, No. 2, 2009, 489–510.
- Pešić, Savo. „Komunistička partija Jugoslavije i španjolski građanski rat“. *Španjolska 1936–1939*, ur. Ljubo Boban, 109–119. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1988.
- Petranović. Branko. „Zemljoradnička levica i Španski građanski rat“. *Istorijski glasnik*, br. 1–2/1987, 179–192.
- Simić, Bojan. *Propaganda Milana Stojadinovića*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007.
- Šitin, Tonči. „Organizacija punkta za prihvatanje španjolskih dobrovoljaca i problemi njihova odlaska iz Dalmacije 1937. godine“. *Španjolska 1936–1939*, ur. Ljubo Boban, 315–343. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1988.
- Thomas, Hugh. *Španjolski građanski rat*, 1–2. Rijeka: Otokar Keršovani, 1980.
- Vukliš, Vladan. „Emigranti slobode. Post Scriptum o jugoslovenskim dobrovoljcima u Španiji“. Datum pristupa 31. 7. 2023. <https://preokret.info/index.php/2023/05/11/vladan-vuklis-emigranti-slobode-post-scriptum-o-jugoslovenskim-dobrovoljcima-u-spaniji/>
- Vukliš, Vladan. *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945–1991*. Banja Luka: Arhiv RS, 2013.

- *Jutro*, 1940.
- *Politika*, 1936–1937.
- *Proleter*, 1936–1937.

SUMMARY

THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA – FRANCO'S ANTICOMMUNIST ALLY 1936–1939.

ABSTRACT: The article observes various political actors and analyzes the relationship of the Kingdom of Yugoslavia towards the civil war in Spain (1936–1939). Driven by fear of revolutionary currents and anti-communist tendencies, the Yugoslav government moved from initial neutrality, to a pro-Frankist and anti-republican position. On the other hand, the illegal Communist Party of Yugoslavia organized support for the republicans by sending volunteers. Strictly punishing any form of anti-fascist solidarity, the Yugoslav government used the opportunity to confront its leading political opponent – the communists. The opposing positions were representative of the divisions of Yugoslav society during the 1930s. Looking at the government's policy towards the Spanish Civil War, the paper shows that the Kingdom of Yugoslavia was Franco's anti-communist ally.

KEY WORDS: Kingdom of Yugoslavia, Spain, Spanish Civil War, Francisco Franco, anti-communism, Communist Party of Yugoslavia, anti-fascism, nationalism, 1936–1939

The Spanish Civil War 1936–1939 divided public opinion throughout Europe, and the same was true in the Kingdom of Yugoslavia. The Yugoslav government moved from initial neutrality to an openly pro-Franco and anti-republican position, while the Communist Party of Yugoslavia organized support for the Spanish Republican Army. These opposing positions were representative of deep divisions within Yugoslav society during the 1930s. Based on our research, we argue that the Kingdom of Yugoslavia was Franco's anti-Communist ally. By unequivocally choosing a side and switching from the original policy of non-interference to openly supporting of right-wing, rebel forces led by Francisco Franco, the Yugoslav monarchical regime moved closer toward Spain by following the politics of its influential allies in Berlin and Rome. Radical and uncompromising anti-communism brought representatives of the authoritarian Yugoslav regime into the camp of European fascism. The Francoist military victory was referred to as *liberation* in official Yugoslav diplomatic correspondence, thus essentially determining not only a po-

sition regarding the events in Spain, but also regarding fundamental ideological discrepancies in Europe in the period leading up to the Second World War. In response, a victorious Francoist Spain responded gratefully with weapons exports and an invitation to Yugoslavia to participate in the creation of *a vast autarchic space* with Spain, Germany, Italy and Hungary.